

REPRODUKCIJA POPULISTIČKOG OBRASCA U SRPSKOJ POLITIČKOJ KULTURI

Apstrakt

U radu se analizira aspekt populističkog obrasca koji je posebno izražen u političkom kontekstu moderne Srbije. Reč je o održavanju „specijalnih veza“ između suverena i „njegovog naroda“. Ovaj fiktivni odnos duboko je utemeljen u dvovekovnoj istoriji moderne Srbije, tokom koje su različiti vladari legitimisali svoj položaj kroz njegovo obnavljanje.

Od nastanka moderne srpske države početkom 19. veka, populizam je najčešće korišćeni mehanizam za osvajanje vlasti ili njeno održanje. Populistički obrazac je, od Karađorđa do Slobodana Miloševića, predstavljao repetitivnu tehniku vladanja, koja u praksi nije uspešno zamenjena instrumentima koje obezbeđuje razvijeni model liberalne demokratije.

Prepreku za oživotvorenje elemenata liberalne demokratije u Srbiji, najčešće su predstavljale vođe, koje su izvor svog legitimiteta zasnivale ili na svetosti tradicije i kolektivnog nasleđa naroda (tradicionalistički tip vođe), ili na izuzetnim ličnim svojstvima njih samih (harizmatski tip vođe).¹ Snaga jednog ili drugog izvora legitimiteta bila je dovoljna da u slučaju Srbije spreči pojavu vođe, koji, prema Veberovoj klasifikaciji, svoj legitimacijski titulus zasniva na poštovanju sistema procedura i prava (zakonodavstva) kojim bi političko polje zajednice trebalo da bude uređeno.

I tradicionalistički i harizmatski tip vođstva se, u slučaju dvovekovne istorije moderne Srbije, temelji na populizmu. Pod terminom *populizam* će se u ovom tekstu podrazumevati tehnika vladanja koja počiva na spoju vođe i mase u okviru koje volja za moć vođa nalazi oslonac u osećanjima osujećenosti pripadnika mase.² U želji da svojoj vlasti obezbedi neupitni legitimitet, vođa zaobilazi institucije političkog poretka, uporište svog delovanja pronalazi u volji mase, koja, identifikujući se sa vođom, oslobodiocem i prosvetiteljem, slepo sledi njegovu volju.

Teza o populističkom obrascu kao osnovnoj karakteristici delovanja u političkom polju Srbije u 19. i 20. veku biće predstavljena kroz sledeća četiri slučaja:

1. Karađorđevo vođstvo početkom 19. veka;
2. ukidanje parlamentarizma 1929. godine;
3. Titovo rukovođenje u komunističkoj Jugoslaviji;
4. Miloševićev dolazak na vlast.

¹ Maksimilijan Veber, *Privreda i društvo*, Prosveta, Beograd, 1976. (poglavlje 3, deo 10)

² Elias Canetti, *Masa i moć*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1984.

Karađorđevo vođstvo početkom 19. veka

Isprva ne želeći da trpe nasilje dahijske uprave, a zatim ni vlast sultana, srpski ustanici su početkom 19. veka tražili način da organizuju vlast koju su dobili. Rastrzani između različitih koncepata i vođeni tradicionalističkim obrascem delovanja, odlučili su da izaberu vođu, jednoga od njih na kojeg bi preneli najveću moć. Ustaničke vođe, okupljene februara 1804. u Orašcu, isprva su ovaj položaj ponudile hajdučkom vođi Stanoju Glavašu, a zatim knezu Teodosiju Marićeviću. Obojica su odbila, tvrdeći da vođa ustanika ne može biti ni hajduk bez kućišta, ni ugledni knez. Kao srednje rešenje izabran je trgovac i bivši frajkor, Đorđe Petrović Karađorđe.³

Iznenaden ovom odlukom, Karađorđe je posumnjao u svoje moći i znanje da vodi ustanike i narod, na šta su mu ustanici odgovorili: „Što ti ne znaš, mi ćemo ti kas'ti.“ Tako je stvoren odnos koji je počivao na volji istaknutih ličnosti naroda da moći upravljanja vežu za vođu, kojem će oni, kao deo Praviteljstvujušćeg sovjeta, biti najjači oslonac i podrška. Sa druge strane, Karađorđe je blagovremeno upozorio okupljene ustanike da je on prek čovek, ali su mu oni odgovorili da je baš takav u ovom vremenu potreban.

Nepunih godinu dana kasnije, vođa srpskih ustanika postaje neprikosnoveni lider. On sam odlučuje o nagradi i kazni i ne retko sam odlučuje o životu i smrti. Oslanjanjući se na svoju posebnost, na sopstvene vrline kao izabranog vođe, on je nastojao da ostvari direktnu vezu sa svojim narodom, a da kao posrednika eliminiše Praviteljstvujušći sovjet. Naljutivši se na smelost kritike članova Praviteljstvujušćeg sovjeta, Karađorđe im se obratio rečima: „Na polje kurve, po duši vas! Lasno je u vrućoj sobi uređivati i zapovjedati, nego da vas vidim sjutra u polju kad Turci udare.“⁴ Isticao je važnost svoje funkcije vojskovođe.

Tako je vođa, izabran na temelju tradicije naroda, za kratki vremenski period, prerastao u harizmatkog lidera, koji pokušaje ograničenja ili makar usmeravanja njegove vladavine tumači kao atak. Atak na lidera ne bi mogao da predstavlja dovoljnu opasnost ukoliko se ne bi izjednačio sa atakom na celokupni narod. Otud je Karađorđe, ne mareći za ustanove i procedure, mobilisao sentimente ugrožene mase i svoju borbu izjednačio sa narodnom voljom. Opozicija njegovoj vlasti nije mogla doći od institucija, već samo od drugih vojnih vođa, pa su se tako sporovi između Karađorđa i vojvoda odvijali na vaninstitucionalnoj ravni, podrivajući snagu mlade države upravo u periodu kada joj je bila najpotrebnija i doprinoseći njenom slomu.

Međutim, ako je država propala, obrazac vladavine putem direktne veze suverena i naroda je preživeo, pa je čak i usavršen. Tokom dugotrajne vlade kneza Miloša Obrenovića donešena su čak dva ustava (Sretenjski i Turski), ali je

³ Protá Mateja Nenadović, *Memoari*, Politika, 2005; Vladimir Ćorović, *Istorija srpskog naroda*, Ars Libri, Beograd, 2001.

⁴ Vuk Stefanović Karadžić, Praviteljstvujušći sovjet, u *Istorijski spisi 2*, Prosveta, Beograd, 1966.

njihova primena gotovo u potpunosti izostala. Tako je izostala i uloga i važnost institucija u izgradnji moderne srpske države.

Ukidanje parlamentarizma 1929. godine

Temeljni dokument novoformirane jugoslovenske države između dva svetska rata bio je Vidovdanski ustav, usvojen 1921. godine. Prema odredbama ovog ustava, Jugoslavija je bila definisana kao ustavna, parlamentarna monarhija po uzoru na savremene parlamentarne demokratije toga doba. Jugoslovenski parlamentarizam je, međutim, što zbog nepoštovanja procedura, što zbog nesaglasnosti oko najvažnijih politika u novoj državi, imao periode velikih kriza.⁵ Kriza parlamentarizma bila je na vrhuncu nakon što je poslanik u Narodnoj skupštini Puniša Račić pištoljem pucao u Stjepana Radića i još četvoricu hrvatskih poslanika.

Ovaj događaj omogućio je kralju Aleksandru da raspusti Narodnu skupštinu i uvede diktaturu čime je omogućeno da se eliminišu ustanove koje su kralja sputavale u njegovom delovanju.⁶ Novu vladu formirao je Petar Živković, dugogodišnji poverenik kralja u vojsci i vođa tzv. Bele ruke, oficirske zavereničke grupe. Njegovim imenovanjem kralj je saopštio da je uvedena vojna diktatura i da kralja čuva vojska. Kralj Aleksandar je 1931. godine narodu podario tzv. Oktroisani ustav, a delovanje institucija političkog sistema uništeno je novim mehanizmima upravljanja. Jedan od ovih mehanizama bilo je pisanje peticija dvoru, koji je rešavao probleme stanovništva, čime su institucije u potpunosti zaobilažene, a njihovo postojanje obesmišljeno.⁷

Diktatura uspostavljena 1929. godine trajala je i nakon ubistva kralja Aleksandra u Marseju 1934. godine. Geslo i filozofija diktature bilo je da više nema posrednika između kralja i naroda. Osnovna ideja filozofije je jedinstvo koje u neposrednom odnosu kralj i narod lako postižu, a kao remetilac takvog odnosa javlja se politički pluralizam i delovanje demokratskih ustanova. Dodatna snaga ove ideje nalazila se u činjenici da je kralj Aleksandar imao specijalni odnos sa vojskom i sa veteranima koji su uvek bili spremni na pokret protiv kraljevih, a time i narodnih, neprijatelja. Ovaj je sistem uprave i inaugurisan u govoru kojim je ukinut parlamentarizam, u kojem je kralj saopštio da „sada između kralja i naroda nema posrednika“.

Parlamentarizam je 1929. godine zamenjen diktaturom koja je vođu stavila na čelo. Umesto u demokratskim ustanovama o kojima odlučuju građani, vođa je legitimacijski osnov svoje vladavine pronašao u narodu koji je sa njim

⁵ Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Prosveta, Beograd, 1953.

⁶ Postoji niz anegdota iz ovog perioda koje slikovito opisuju karakter promena. Jedna od tih upućuje na kraljevu posetu ranjenom Stjepanu Radiću u bolnici tokom koje je Vlatko Maček kralju rekao: „Sada ostaju samo kralj i narod.“ Ova Mačekova rečenica svakako nije predstavljala poziv na uspostavljanje diktature, ali je kralju ostala u pamćenju i nedugo potom je zaista i zaveo diktaturu.

⁷ Ivana Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929 - 1935*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2006.

komunicirao direktno i koji se konačno oslobodio stega parlamentarnog života. Kraljeva nevolja je bila to što narod u ovom slučaju nije bio jedno, već je, prožet tradicijama različitih etničkih zajednica koje su činile Jugoslaviju, onemogućavao potpuno izjednačavanje kraljeve volje sa narodnom.

Titova Jugoslavija

Komunistička Jugoslavija je doživela nekoliko mena do konačnog uobličavanja kao Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 7. aprila 1963. godine. Za razliku od međuratne Jugoslavije, koja je, barem po tekstu ustava iz 1921. godine obezbeđivala pluralitet političkog života neophodan za funkcionisanje parlamentarne demokratije, Titova država je i u formalnom smislu učvrstila odnos vođe i naroda kao suštinski element delovanja države.⁸

U slučaju Josipa Broza harizmatski tip vođstva je nepromenljiv. Osim na vrlinama vođe, Brozov sistem počivao je na vladajućoj ideologiji i na vojsci. Postojanje samo jedne ideologije sprečavalo je pluralizam mišljenja i bilo kakav kritički pristup u odnosu na prošlost i politički život komunističkog sistema. U tom kontekstu se formalizuje i radni narod kao neophodni izvor legitimiteta vladavine druga Tita.⁹ Jednako važan izvor stabilnosti poretka i njegovog legitimiteta dolazio je od vojske, koja je bila čuvar dostignuća revolucije i doživotnog predsednika partije i republike.

Ulogu parlamenta i vlade je u državi suštinski preuzeo Maršalat, kabinet predsednika republike. Maršalatu su slati podnesci i zahtevi radnog naroda, koji su uredno rešavani, pa je stvorena slika harmoničnog odnosa vođe i njegovog naroda. Ova idila bi delovanjem parlamenta ili drugih demokratskih ustanova mogla samo da bude narušena.¹⁰

Najslikovitiji primer urušenosti procedura i demokratskih institucija predstavljao je čuveni govor Josipa Broza u okviru kojeg je saopštio i to da „...sudije ne treba da se drže zakona k'o pijan plota.“¹¹ Usledilo je narodno oduševljenje koje je pokazalo da vođa govori upravo ono što narod misli. U ostvarenom jedinstvu vođe i naroda nalazi se neiscrpna moć, koja štiti od svakog neprijatelja, pa se demokratija javlja kao pretnja da će postignuto jedinstvo da se slomi.

Pritom je periodičnim čistkama rukovodstva (pristalice Informbiroa 1948, Dilasovci 1954, Rankovićevci 1966, Maspok i srpski liberali 1971-2) Tito podrivao stabilnost institucija, onemogućavajući stvaranje alternativnog centra moći i pojavu osobe koja bi mogla ugroziti neprikosnovenost njegove harizme. Otud je nakon njegove smrti i nastao vakuum koji nije bilo moguće zameniti za to predviđenim institucijama, pa je tokom naredne decenije savezna vlast sve više

⁸ Kosta Nikolić, *Tito govori što narod misli- kult Josipa Broza Tita 1944 - 1949*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2006.

⁹ Nebojša Popov, *Srpski populizam: od marginalne do dominantne pojave*, u magazinu *Vreme*, Beograd, 1993.

¹⁰ Obogotvorenje Titovog kulta, *Hereticus* br. 1, Beograd, 2005.

¹¹ Kosta Čavoški, *Tito - tehnologija vlasti, Dosije*, Beograd, 1991.

gubila legitimitet nauštrb republičkih elita, koje su lakše uspostavljale kontakt sa narodom.¹²

Miloševićev dolazak na vlast

Populistički obrazac održavanja veze između vođe i naroda najjasniji je na primeru dolaska na vlast i vladavine Slobodana Miloševića. Već na Osmoj sednici Milošević je oprobao nekonvencionalna sredstva političke borbe - visoko prisustvo medija i zapaljivu političku frazeologiju.¹³ Usledila je „antibirokratska revolucija“, tokom koje su kroz „mitinge istine“ destabilizovana Miloševiću nelojalna rukovodstva. Početkom oktobra 1988. demonstranti u Novom Sadu su gađali jogurtom zgradu Izvršnog veća Vojvodine i prinudili članove vojvođanskog rukovodstva da podnesu ostavke. Sličan scenario ponovljen je u Crnoj Gori u kojoj se masa, koja podržava Miloševića, srela sa policijom kod mesta Žuta greda, nakon čega je crnogorsko rukovodstvo odstupilo. Populistički pristup politici urušavao je već rasklimane temelje Jugoslavije.¹⁴

Usledilo je obeležavanje proslave 600 godina od bitke na Kosovu, što je bila prilika da se vođa i njegov narod sretnu licem u lice na mestu koje simbolizuje tradiciju otpora i neprihvatanja tuđinske vlasti. To je bio način da se narod prepozna u vođi koji potvrđuje svoje pravo da uruši institucije sistema iz kojeg je i sam potekao i da ih obesmisli tako što na najvažnije pozicije može da imenuje ljude koji uživaju njegovo poverenje. Na mitingu su učestvovala stotine hiljada ljudi, čije je oduševljavanje Miloševićevom politikom doseglo histerične razine. Tako se u Miloševićevom slučaju poklopilo vezivanje za jaku tradiciju i običaje sa jedne i izrazito harizmatička ličnost vođe sa druge strane. Ovaj spoj nije obećavao da će racionalno političko delovanje, koje pretpostavlja stavljanje zakona iznad volje suverena, postati karakteristika političkih procesa u Srbiji krajem 20. veka.¹⁵

Jednom utemeljen, kult vođe se ubrzo ustalio.¹⁶ On je omogućio Miloševiću da se u narednim godinama održi na vlasti uprkos ratnom okruženju kojem je odsudno doprineo i ekonomskom kolapsu koji je proizvela njegova politika. Populistički obrazac delovanja ostao je karakteristika Miloševićeve vladavine do demokratskih promena 2000. godine. Rezultat toga bila je urušenost institucija, nesposobna elita i pauperizovano građanstvo.

¹² Detalji o tehnologiji političkog obračuna u: Savo Kržavac, Drgan Marković, *Zašto su smenjivani*, Narodna knjiga, Beograd 1985; Slavoljub Đujić, *Slom srpskih liberala*, Filip Višnjić, Beograd 1990.

¹³ Momčilo Pavlović, Dejan Jović, Vladimir Petrović, *Milošević: put ka vlasti*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2008.

¹⁴ Dejan Jović, *Jugoslavija, država koja je odumrla*, Samizdat B92, Beograd 2003.

¹⁵ Latinka Perović et alia, *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka (1-4)*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1994-2006.

¹⁶ Slavoljub Đukić, *Kako se dogodio vođa*, Filip Višnjić, Beograd 1992.

Razvoj političke kulture u Srbiji se, u najvećem delu 19. i 20. veka, odvijao na temelju učinaka autoritarnih vođa. Primeri Karađorđa, kralja Aleksandra, Tita i Miloševića ukazuju da se politička kultura u Srbiji nije temeljila na principima liberalne demokratije i modernizacije države. Ove principe zamenio je populistički obrazac političkog delovanja koji je vođama obezbeđivao neophodni legitimacijski osnov, a masama identifikaciju sa vođom i privid uticaja u političkom procesu.

Nezavisno od društvenih okolnosti i ideološkog opredeljenja, populizam je bio dominantni mehanizam utemeljenja političkog poretka, što je za posledicu imalo nemogućnost da se u Srbiji razvije zrela, demokratska politička kultura. Povezanost suverena i naroda nije bila obezbeđena oko saglasnosti o vrednosti zakona, političkom pluralizmu i ograničenju vlasti, već oko fikcije o održavanju posebnih odnosa između naroda i vođe, koja je vodila neograničenoj vlasti vođe. Tako je reprodukcija populističkog obrasca postala najveći protivnik demokratije i prepreka razvoju participativne političke kulture u Srbiji.

Literatura:

1. Elias Canetti, *Masa i moć*, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1984.
2. Kosta Čavoški, *Tito - tehnologija vlasti*, Dosije, Beograd, 1991.
3. Vladimir Ćorović, *Istorija srpskog naroda*, Ars Libri, Beograd, 1997.
4. Ivana Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929 - 1935*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2006.
5. Slavoljub Đukić, *Kako se dogodio vođa*, Filip Višnjić, Beograd, 1992.
6. Slavoljub Đukić, *Slom srpskih liberala*, Filip Višnjić, Beograd, 1990.
7. Dejan Jović, *Jugoslavija, država koja je odumrla*, Samizdat B92, Beograd, 2003.
8. Vuk Stefanović Karadžić, Praviteljstvujušči sovjet, u *Istorijski spisi 2*, Prosveta, Beograd, 1966.
9. Savo Kržavac, Dragan Marković, *Zašto su smenjivani*, Narodna knjiga, Beograd, 1985.
10. Prota Mateja Nenadović, *Memoari*, Politika, 2005.
11. Kosta Nikolić, *Tito govori što narod misli- kult Josipa Broza Tita 1944 - 1949*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2006.
12. Momčilo Pavlović, Dejan Jović, Vladimir Petrović, *Milošević: put ka vlasti*, Institut za savremenu istoriju, 2008.
13. Momčilo Pavlović, *Za Tita ili za kralja*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2007.
14. Latinka Perović et alia, *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka (1-4)*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1994-2006.
15. Nebojša Popov, Srpski populizam: od marginalne do dominantne pojave, u magazinu *Vreme*, Beograd, 1993.
16. Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1970.
17. Maksimilijan Veber, *Privreda i društvo*, Prosveta, Beograd, 1976.
18. Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Prosveta, Beograd, 1953.
19. Obogotvorenje Titovog kulta, *Hereticus* br. 1, Beograd, 2005.

Vladimir Pavićević

Reprodukcija populističkog obrasca u srpskoj političkoj kulturi
-sažetak-

U tekstu se dokazuje da je u periodu razvoja moderne države, umesto na demokratizaciji i modernizaciji, srpska politička kultura temeljena na populističkom obrascu političkog delovanja. Primeri Karađorđa, kralja Aleksandra, Tita i Miloševića pokazuju kontinuiranu prisutnost ovog obrasca tokom 19. i 20. veka. Rezultat ovakvog razvoja institucija političkog poretka jeste snažna, ali fiktivna veza vođe i naroda i nerazvijena, nedemokratska politička kultura.

Ključne reči: populizam, vođa, suveren, narod, masa, politička kultura, Srbija